

Prihod in delovanje XIV. divizije, bojevanje partizanskih enot v 1. polovici 1944. leta. Nastanek Lackove čete, ki 27. IV. 1944 preraste v Lackov bataljon.

Sledi opis osvobojenega ozemlja poleti 1944 v Zgornji Savinjski dolini in na Kozjanskem, pa tudi na Pohorju nastane osvobojeno ozemlje. Pomudi se z opisom političnega organiziranja v pohorskem okrožju v 2. polovici 1944. leta. Razvije dva ofenzivna naleta — čiščenje Pohorja — Treeckove bojne skupine oktobra in novembra 1944. leta. Avtor ugotavlja, da se narodnoosvobodilno gibanje ni takoj opomoglo po teh ofenzivnih sunkih.

Šele konec leta 1944 je prišla na Pohorje Šercerjeva brigada. Konec marca 1945 je po Pohorju divjala 2. SS divizija »Galizien«. Na koncu brošure predstavi še ostale dejavnosti narodnoosvobodilnega gibanja — nastanek partizanskih bolnišnic, najprej na zahodnem Pohorju, maja 1944, nato še na vzhodnem Pohorju; razvoj partizanskega tiska in tehnik na Pohorju poleti 1944 ter še organizacijo kurirskih zvez. Zaključuje s kroniko streljanja talcev na slovenskem Štajerskem ter s političnimi pripravami na osvoboditev tega predela slovenske zemlje.

Na 45 straneh je dal avtor kratek, a soliden oris udeležbe in doprinosa štajerskega partizanstva k skupnemu narodnoosvobodilnemu boju Slovencev.

Brošura je pisana zgodovinsko-dokumentarno, čeprav avtor ni navajal virov, saj za tovrstno delo tega ne moremo niti zahtevati, je pa vseskozi čutiti solidno, marljivo, resno delo in je samo želeli, da bi ga posnemali pisci, ki se ob raznih spominskih priložnostih lotevajo zgodovinskih dogodkov in prikazujejo svojo krajevno zgodovino.

Štefka Zadnik

Metod Mikuž, Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, III., IV., V. knjiga, Ljubljana 1973.

V letu 1973 so izšle pri Cankarjevi založbi v Ljubljani kar 3 knjige Pregleda zgodovine NOB v Sloveniji. Gre za III., IV. in V. del prvega temeljitega zgodovinskega pregleda NOB, ki ga je dr. Metod Mikuž pripravil skoraj izključno na podlagi arhivskih dokumentov. Potrebo po tem delu je spoznal pri svojem pedagoškem delu na filozofski fakulteti ljubljanske univerze. Od te zamisli do njene realizacije je poteklo mnogo časa in še več truda. Iz gore arhivskega gradiva je bilo treba izbrati tisto bistveno, kar je dalo NOB na Slovenskem in v njenih pokrajinah poseben ton in značaj.

Dr. Metod Mikuž je napovedal, da ni mogoče napisati temeljite zgodovine NOB, dokler ne bo dostopno vse arhivsko gradivo, dokler še živijo ljudje, ki bi bili prizadeti, če bi njihovo dejavnost med NOB kritično ocenili in predstavili javnosti, razen tega pa ni mogoče temeljito oceniti posameznih pojavov in procesov, dokler niso o njih napisane monografije. Zato se je odločil za pregled zgodovine NOB, ki ga bo treba dopolnjevati s poglobljenimi ocenami.

Delo je avtor namenil tistim, ki so to zgodovino ustvarjali, to je ljudskim množicam. V njem hoče prikazati razvoj narodnoosvobodilne vojne v Sloveniji in množično kvantitativno in kvalitativno intenzivno udeležbo slovenskega naroda v okviru OF pod vodstvom KPS.

Pet obsežnih knjig Pregleda priča, da so pregedno prikazana pomembnejša dogajanja in družbeni procesi med NOB vključno z njeno predzgodovino. S tem so položeni soldni temelji za nadaljnjo preučevanje, analiziranje in sintetiziranje, prav to pa je porok, da bomo dobili v bližnji prihodnosti temeljito znanstveno delo o našem narodnoosvobodilnem boju — ljudski revoluciji. Potem, ko sem pred štirimi leti napisal to poročilo, je izšla — razen številnih drugih — tudi monografija Narodnoosvobodina vojna na Slovenjem 1941—1945.

Pregled zgodovine NOB v Sloveniji je začel izhajati leta 1956 v Beogradu v srbohrvatskem jeziku. Leta 1960 pa je I. knjiga pregleda ponovno izšla, tokrat v slovenščini pri Cankarjevi založbi v Ljubljani. Čeprav so Prispevki o izidu I. in tudi II. knjige Pregleda, ki je izšla 1961. l., že poročali, pa najbrž po izidu vseh petih knjig ne bo odveč kratko poročilo o celotnem delu.

Avtor navaja, da so bile dane prve znanstvene analize zgodovine NOB že med vojno, saj jih najdemo že v Kardeljevih poročilih, medtem ko je njen prvi historiograf Boris Kidrič podal tudi prvo periodizacijo, ki jo je dr. Metod Mikuž v Pregledu skoraj v celoti upošteval. Snov je razporedil v poglavja in podpoglavja. Tako obravnava prva knjiga čas od 27. marca 1941, ko se je na poziv komunistov in pripadnikov drugih naprednih sil ljudstvo uprlo pristopu Jugoslavije k trojnemu paktu, pa do razmaha NOB in prvega osvobojenega ozemlja spomladi 1942. To obdobje nam avtor predstavi na 409 straneh in ga razčleni na 4 poglavja: okupacija in razkosanje Slovenije, ustanovitev OF slovenskega naroda in začetek oborožene borbe, pri čemer krepko poseže tudi v predvojno politično življenje na Slovenskem, OF država v državi in priprave za pomladansko vstajo 1942. leta.

Druga knjiga obsega 355 strani in sega do kapitulacije Italije. V 6 poglavjih nam označi prvo osvobojeno ozemlje v Ljubljanski pokrajini, utrjevanje in organizacijo osvobojenega ozemlja, veliko italijansko ofenzivo, vojaški nastop bele garde ter protiofenzivo NOV in POS, priprave za ponovni razmah NOB, vseslovensko ljudsko vstajo in utrditev enotnosti OF, pa tudi razvoj slovenske kontrarevolucije.

Tretja knjiga obravnava na 420 straneh besedila v dveh poglavjih obdobje kapitulacije Italije in Kočevskega zboru do zasedanja SNOS v Črnomlju. Četrta knjiga, ki je najzajetnejša, saj ima kar 690 strani besedila, obravnava graditev slovenske državnosti v okviru federativne demokratične Jugoslavije (do konca 1944. l.), peta knjiga pa nam z naslovom Osvoboditev na 251 straneh besedila predstavi boje in drugo dejavnost za osvoboditev v letu 1945. Knjige so seveda še znatno zajetnejše, saj vsaka obsega razen besedila še precizno navedbo uporabljenih virov in literature, imensko kazalo, kazalo partizanskih enot in krajevno kazalo, tako da celoten Pregled obsega 2458 strani.

Čeprav tvori vseh 5 knjig celovit pregled zgodovine NOB na Slovenskem in je vsaka nadaljnja knjiga logično nadaljevanje prejšnje, pa nam že letnice izdaje posameznih knjig, bežen pregled uporabljenih virov in kazalo poglavij — še bolj pa seveda vsebina — pokaže, da se prvi dve knjigi nekoliko razlikujeta od zadnjih treh. Iz obdobja pred roško ofenzivo, zlasti pa za prvo leto NOB, je ohranjenih razmeroma malo arhivskih dokumentov, zato je moral avtor pri obravnavi tega obdobja poseči tudi po spominih in objavljenih razpravah; očne posameznih dogodkov in družbenih procesov so podane že z neko časovno

odmahnjenostjo, tako kot jih ocenjujejo pisec Pregleda in raziskovalci posameznih obdobj, področij in območij potem, ko so določene probleme že preučili. Besedilo zadnjih treh knjig pa je avtor po lastni izjavi oblikoval tako, da je iz milijonske množice arhivskih dokumentov izluščil bistvo. Tu najdemo družbene procese ocenjene tako, kot so jih ocenjevali sodobniki, avtor pa bralcem prepušča, da jih na podlagi navedenih dejstev sami presodijo. Avtor ne navaja samo poročil in ocen voditeljev NOB, temveč citira tudi sodbe številnih drugih udeležencev NOB. Že med vojno je bil priča izredni politični aktivnosti množic, ki so zmogle uresničiti načrte, o katerih so predvojni meščanski politiki govorili, da so zanesenjaški. Zato najdemo v Pregledu poleg poročil naših vodstvenih organov tudi poročila iz brigad in odredov, oz. okrožnih in rajonskih odborov OF in NOO, ki verodostojno in nazorno ponazarjajo razmere v tistem času in najrazličnejšo dejavnost v prizadevanjih za nacionalno in socialno osvoboditev. Značilne so zelo iskrene in samokritične zapisane izjave borcev, iz katerih spoznamo zahteve delavcev, kmetov ter drugih partizanov in aktivistov OF. V Pregledu najdemo tudi mnoge življenjske resnice in ljudske modrosti. V njem spoznamo načrte nasprotnojočih in med seboj bojujočih se političnih in vojaških sil, saj avtor uporablja razen partizanskih tudi italijanske, nemške in belogardistične oz. domobranske in četniške dokumente. Posamezne ljudi in dogodke ponazarjajo številne skrbno izbrane in dokumentirane fotografije. Ob kritični presoji virov se je avtor nedvomno zelo približal zgodovinski resnici. V pregledu pogosto najdemo lepo povezovanje, medsebojno prepletanje in vplivanje mnogih družbenih sil ter njihove posledice. Metoda je torej pretežno induktivna, ki je za to stopnjo raziskovalnega dela nedvomno nujna in edino možna. Ob etm pa je treba dodati, da posveča profesor Mikuz posebno pozornost naprednim silam — tistim, ki jim zaradi pospeševanja zgodovinskega razvoja pripada prihodnost in so v celotnem procesu zato najpomembnejše. Hkrati pa kombinira raziskovalno delo tako, da nam poda najprej značilnosti večje enote npr. korpusa in divizije in v tak širši okvir vnaša posebnosti posameznih manjših enot. Na enak način obravnava najprej pokrajine, kjer je bil v določenem obdobju boj najintenzivnejši, in nato še druge, v okviru teh pokrajin pa nato opiše razmere v posameznih ožjih območjih (okrožjih oz. okrajih). Opis razvoja v okviru posameznih slovenskih pokrajin se mi zdi povsem utemeljen, saj so bile razmere v posameznih deželah specifične, odvisne od moči naših in nasprotnikovih sil in njihove dejavnosti, kar spoznamo tudi iz opisa o prenašanju izkušenj, čeprav je bilo treba dejavnosti za osvoboditev prilagajati posebnim pogojem. Kadar pa so bile razmere v dveh pokrajinah podobne, npr. na Primorskem in Gorenjskem pred koncem vojne, jih avtor obravnava povezano. Tak sistem, po katerem se prepletajo kronološka, krajevna in problemska obravnava, je uveljavljen v vseh delih Pregleda, posebno izrazit pa je v zadnjih treh knjigah.

Pregled nam prikaže vse plati družbenega življenja, saj ne obravnava samo vojaških akcij, ki so sicer v vojni najpomembnejše, marveč daje širok spekter družbenopolitičnih dejavnosti, kot so osveščanje ljudi, gospodarstvo s prekrbo, zdravstvo, šolstvo, oblikovanje političnih organizacij in organov oblasti — pa še številne druge dejavnosti, ki so omogočile zmagoviti narodnoosvobodilni boj. Ta je bil posebno zapleten tudi zato, ker je nosil v sebi globoko ljudsko revolucionarni značaj in je samo tak mogel uspeti. Avtor prikaže tudi na-

pake sektašev, posebno pa škodo, ki so jo s svojim ravnanjem povzročali domišljavi funkcionarji in nekateri nereálni načrti prezahtevnih vojaških akcij.

Medtem ko spoznamo v III. knjigi veliko zmago slovenskega ljudstva ob kapitulaciji Italije in prizadevanja našega vodstva, da bi oblikovali demokratično slovensko državno skupnost v okviru demokratične federativne Jugoslavije, nam IV. knjiga prikaže revolucionarni prelom tako v miselnosti in dejavnosti slovenskih ljudskih množic v vseh slovenskih pokrajinah, ki so začele graditi slovensko družbo na popolnoma novih temeljih. Dr. Metod Mikuž opiše vojaške operacije in pri tem poudari, da je bila NOV zaradi nečloveških naporov do smrti utrujena. Dolenjska in Notranjska sta bili kadrovsko in materialno že povsem izčrpani in število borcev se je zaradi nenehnih bojov v nekaterih brigadah konec leta 1944 skrčilo na 350, kasneje pa še bolj. Zato je bilo treba sem pošiljati može in fante z Gorenjske in Štajerske, z Dolenjske pa je vodstvo NOB še vedno pošiljalo prekaljene kadre v druge dežele. Vendar se tudi nekateri dobri kadri niso znašli, če so preveč togo prenašali izkušnje iz pokrajin, kjer so bile razmere drugačne. Iz arhivskih dokumentov spoznamo množično udeležbo kmetov, delavcev in izobražencev v partizanskih vrstah, rast novih poveljniških kadrov — vojaških talentov in drugih družbenih delavcev, pa tudi dragoceno materialno pomoč, ki so nam jo dajali zavezniki. Dalje spoznamo vlogo družbenopolitičnih organizacij KPS, OF, mladinske, AFŽ in drugih in njihovo vlogo pri urejanju vsega družbenega življenja, kar kaže na najtesnejše sodelovanje med družbenopolitičnimi organizacijami in organi oblasti. V tem času so se oblikovale tudi zasnove novega šolstva, zgrajenega v interesu ljudskih množic, to je enotno šolstvo s pomembno vlogo roditeljskih svetov. Značilni so novi pogledi na umetnost, ki naj bo samostojna, vendar napredno družbeno angažirana. Sprejeto je bilo načelo, da mora znanost služiti ljudskim množicam.

Prav IV. knjiga govori o globokih spremembah v miselnosti ljudi, ki imajo pred seboj že vizijo nove, socialistične družbe. V delu spoznamo tudi prizadevanja našega vodstva, da bi odvrnilo zapeljane ljudi od domobranstva. Izredno pozornost posveča avtor prizadevanjem, da bi osvobodili vse slovensko ozemlje, ob tem pa osvetljuje sodelovanje z italijanskimi enotami odporiškega gibanja in avstrijskimi protifašisti ter pokaže nesebično pomoč, ki so jo dajali slovenski partizani tem enotam in protifašističnim organizacijam. Zelo stvarno prikaže tudi takratne razmere v Beneški Sloveniji in v Goriških Brdih. Z izrednim posluhom za takratni čas je avtor skrbno izbral citate. Skratka, IV. knjiga, ki je najboljše, nam v vsej veličini pokaže revolucionarni prelom v slovenski družbi in njenem ustroju.

Zadnja, V. knjiga z naslovom Osvoboditev nam že v prvih stavkih nakaže dve takrat glavni nalogi NOG na Slovenskem in sicer okrepljeno dejavnost novih organov oblasti in uprave in nujnost reševanja problema slovenskih meja ob najtesnejši naslonitvi na druge jugoslovanske narode. Čeprav smo hoteli, da bo NOVJ po vdoru sovjetske vojske skozi Podonavje na Madžarsko sama osvobodila vse drugo jugoslovansko ozemlje, pa smo si obenem prizadevali da bi mogli demokratično izvoljeni NOO prevzeti oblast tudi na ozemlju, kamor bi eventualno zavezniki prišli pred našo vojsko. Sunek IV. armade proti Trstu je bil planiran z namenom, da bomo Trst osvobodili pred zavezniki in bo kljub italijanski večini s svojim naravnim slovenskim zaledjem vključen v demo-

kratično Jugoslavijo, pri čemer bodo imeli Italijani, živeči na tem ozemlju, vse nacionalne pravice.

V tej knjigi najdemo prereze ocen razvoja skozi razne nivoje. Tako npr. spoznamo, da sta NKOJ in VŠ NOVJ oz. generalštab JA konec aprila 1945 ocenila, da je pomembnejši predor naše vojske proti Trstu kot pa njena obramba Kočevskega Roga in Bele Krajine. Ob tem pa lahko tudi primerjamo, kako je določene probleme ocenjevalo slovensko vodstvo oz. kako so jih ocenjevala pokrajinska vodstva, divizijski in brigadni štabi. Razen podatkov o večjih operacijah najdemo v zadnji knjigi tudi opise drobnih partizanskih akcij — zelo različnih in iznajdljivih oblik narodnoosvobodilnega boja. Dr. Metod Mikuž nam ob zaključku nakaže pregled najvažnejših dogodkov po deželah od Dolenjske in Bele Krajine, kjer je bilo jedro in vodstvo naše vojske, preko Primorske in Gorenjske ter Koroške in Štajerske, kjer spoznamo, kako se je zaradi povečane aktivnosti naše vojske in političnih organizacij in pod vplivom zavezniških zmag spreminjal odnos mnogih prebivalcev do nemškega okupatorja, kar ta ni mogel preprečiti niti s slovensko protikomunistično propagando ljubljanskega škofa. Z nekaj kontrektnimi primeri je opisan krah nemškega okupacijskega aparata na Štajerskem, zelo skopo pa so naznačeni zaključni boji za popolno osvoboditev slovenskega ozemlja.

Ker je dr. Metod Mikuž uporabljal v zadnjih delih skoraj izključno arhivsko gradivo, je v sklepnih besedi navedel, katera območja in področja NOB so bila doslej že raziskana. Opozori nas na bibliografije razprav in člankov ter na izdane vire za zgodovino NOB na Slovenskem. Razen katedre za zgodovino NOB na filozofski fakulteti raziskujejo to obdobje tudi Inštitut za zgodovino delavskega gibanja in Vojno istorijski inštitut, pa tudi nekateri drugi raziskovalci, saj je po avtorjevih besedah »narodnoosvobodilna vojna po vsebini in obliki tako pestra in bogata, da so nujne obširne monografije,« preden bo mogla nastati pregledna zgodovina NOB, ki bo vsestransko in kritično ocenila vse pojave in procese.

S Pregledom zgodovine narodnoosvobodilne borbe v Sloveniji je nastala prva celovita na podlagi arhivskih dokumentov napisana predstava narodnoosvobodilne vojne na Slovenskem, ki jo je mogoče in potrebno dopolnjevati s podrobnejšimi študijami posameznih problemov, območij in področij. Pregled je tudi dragocen pripomoček pri skupinskem in seminarskem načinu pouka zgodovine NOB v srednjih šolah. Temeljna vsebina NOB je objavljena in s tem je dr. Metod Mikuž izpolnil, kar je obljubil v uvodu k prvi knjigi in kar je štel kot dolžnost do svojega naroda in domovine.

Ivan Križnar